

SPOMENICI IZ RANOG SREDNJEG VIJEKA
NA DUGOM OTOKU

Jedan od mnogih zadataka, koji se nameću našoj srednjovjekovnoj arheologiji jest istraživanje zadarskog otočja. U tom području je dosada vrlo malo učinjeno, iako ovo otočje ne oskudijeva ostacima iz Srednjeg vijeka, a u pisanim dokumentima ima priličan broj podataka.¹ Tako se Dugi otok spominje već oko 995. g.,² Pašman 1067. g.,³ Lukoran na Ugljanu i crkva sv. Lovre 1075.–6. g.,⁴ Vrgada 1096. g.⁵ i t. d.

¹ Podaci iz dokumenata od X. st. dalje svjedoče o jednom intenzivnom životu na ovim otocima i o njihovoj važnosti za ekonomiju Zadra onog vremena. Spominju se obradene zemlje, maslinici i vinogradi, pa lovišta riba i ribari. U toku čitavog Srednjeg vijeka otoci su Zadru od velike vrijednosti. U momentu, kad je Zadar 1409. god. pripao definitivno Veneciji, nalazimo ih sve u rukama Zadrana (V. S. Antoljak, *Zadarski katastik* XV. st., *Starine* knj. 42, Zagreb 1950, 351–417). Kakva je bila situacija na ovim otocima u doba Seobe naroda i u stoljećima ranijim od desetog, mora da odgovori jedino arheologija. Konstantin Porfirogenet kaže, da na njima nema stanovnika osim na Vrgadi, gdje se nalazi »castrum«. P. Skok (*Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima*, Zagreb 1950, 78–9) iz toga izvodi zaključak, da su se Hrvati mogli naseliti na otoke tek poslije polovine X. st. Ukoliko na njima ima starih romanskih naziva, on smatra, da su te nazive donijeli Romani iz Zadra i to također poslije polovine X. st. Ipak tu Konstantinovu vijest ne smijemo uzeti doslovno. U njegovo vrijeme nije bilo na otocima »castruma«, organiziranih romanskih gradova, ali nikako nije isključeno, da su postojala manja zemljoradnička i ribarska naselja. Dosta je pogledati njihov geografski položaj, blizinu Zadra, obradivu zemlju, pašnjake i lovišta riba na dohvat ruke Zadranima i ostalim stanovnicima kopna. U rimsko vrijeme otoci su bili naseljeni ne manje nego danas, pa bi zaista bilo čudno, da su od doseljenja Slavena do Konstantina Porfirogeneta stajali pusti i nenaseljeni. Romanski nazivi na otocima pripadaju reliktima romanskog stanovništva, a staroslavenske forme nekih toponima duguju se prvim hrvatskim naseljenicima, koji su mogli ovamo rano i lako infiltrirati.

² Vidi o tome bilj. 43.

³ F. Rački, *Documenta historiae Croaticae periodum antiquam illustrantia*, Zagreb 1877, 70.

⁴ F. Rački, o. c., 101.

Današnja crkva sv. Lovre, koja se nalazi na lukoranskom groblju u ruševnom stanju, nije sačuvala nikakvih ostataka crkve iz XI. st. To je jedna romanička crkva proširena 1632. g.

⁵ F. Rački, o. c., 175.

Publicirana je tek crkva sv. Andrije na Vrgadi,⁶ sv. Mihovila kod Nevidana na Pašmanu,⁷ pa crkva sv. Pelegrina kod Savra⁸ i ruševine na brdu Citoriju⁹ na Dugom otoku, dok su mnoge ostale nezapažene.¹⁰

Međutim kako su i ti publicirani spomenici obrađeni dosta površno i ne-točno, treba prići radikalnom istraživanju zadarskog otočja bez obzira na dosadašnji rad.

Ovdje smo samo odlučili registrirati nekoliko lokaliteta na Dugom otoku, na kojima su manje ili više uočljivi tragovi ljudske djelatnosti iz tog doba. Dugi otok ne smijemo posmatrati odvojeno od drugih otoka, pa će sav izneseni materijal dobiti pravu vrijednost, tek kad se čitavo otočje temeljito istraži.

Svi podaci, koje ćemo iznijeti, ne temelje se na većim arheološkim zahvatima, pa želimo stoga samo upozoriti na te objekte, da bi se pristupilo što prije sistematskom arheološkom radu. Kao što je i drugdje slučaj, arhivski se podaci mogu s više ili manje sreće vezati uz terenske nalaze, a isto tako i terenski nalazi s podacima iz arhiva.

Raznolikost i važnost objekata uvidjet će se iz daljeg izlaganja.

CRKVA SV. PELEGRINA KOD SAVRA

Zasluga je Ć. Ivekovića,¹¹ što je prvi upozorio na ovaj objekt. Savar je manje selo na srednjem dijelu Dugog otoka, a crkva sv. Pelegrina nalazi se na otočiću, koji je umjetnim nasipom spojen s otokom i tako zaštićuje od nevremena savarsku luku.¹²

⁶ Ć. Iveković, Crkva sv. Andrije na otoku Vrgadi ispod Biograda n/m, Narodna starina, sv. 32, Zagreb 1936, 257.

⁷ F. Radić, Ostanci starohrvatske crkvice S. Mihovila u Nevidan'm na otoku Pašmanu, Starohrv. prosv. VI/3 i 4, Knin 1901, 84.

⁸ Ć. Iveković, Dugi otok i Kornat, Rad J. A. 235, Zagreb 1928, 268-69.

⁹ A. M. Strgatić, Cella sancti Iohannis in Tilago, Časopis za hrv. povijest I/4, Zagreb 1943.

¹⁰ Na primjer da spomenemo ruševine oveće crkve u Mulinama na Ugljanu, koje narod naziva Stivan. Radi se o jednoj longitudinalnoj crkvi otprilike 16 m dugoj i 9,5 m širokoj s polukružnom apsidom širine 5,5 m. U njenim ruševinama je nađen fragment pluteja s razvijenim pleternim ukrasom (motiv križa upletenog u rozete). Da li je to jedna srednjovjekovna građevina ili (što je vjerojatnije) adaptirana starija bazilika, ne da se utvrditi bez iskapanja.

Drugi interesantan objekt je crkva sv. Marije u Malom Lžu (na groblju). Imala je tlocrt nepravilne kružnice s nepravilnom polukružnom apsidom. Kasnije je poprečno presječena i upotrebljena za apsidu novijoj baroknoj crkvi. Rustično zidanje i nepravilnosti nagone nas, da je stavimo u preromaniku. Pod namazima boje našli smo tragove starih fresaka.

Ostali otoci nekim svojim toponimima kazuju, kuda bi trebalo usmjeriti dalje istraživanje. Dosada nije zabilježeno nikakvo srednjovjekovno groblje, što ne isključuje mogućnost, da će se takvih tragova naći.

¹¹ Ć. Iveković: o. c., 268-9. Citira ga Lj. Karaman: Iz kolijevke hrvatske prošlosti, Zagreb 1930, 29. i 47, bilješka.

¹² Narod je naziva kratko »Pelegrina«, te je po njoj i otočić dobio taj naziv. Otočić se pod imenom »Pellegrino« susreće u djelu: Topografia veneta, ovvero descrizione dello stato Veneto I, Venezia 1787, 234. P. Skok (o. c., 125, bilj. 13) ne zna za ovu crkvu, te ime otočića, odnosno rta dovodi u vezu s tal. posudnicom »pelegrin« za »hodočasnik«.

Crkva je sastavljena od crkvene lađe (vel. $6,70 \times 5,80$ m), svetišta (vel. $3,35 \times 3,35$ m) i sakristije (vel. $2 \times 3,35$ m), koji se nadovezuju jedno na drugo sukcesivnom gradnjom. Jezgra je četvorno svetište presvođeno kupolom. Iveković je pravilno uočio, da je to jedna mala preromanička crkva (»iz VII.–IX. stoljeća«), na koju su kasnije prizidane lađa i sakristija. Kako Iveković nije donio njen nacrt, a niti je fotografija u tekstu dovoljno jasna, nastojat ćemo ovdje to nadoknaditi.

Ova stara crkvića ima u unutrašnjosti tlocrt kvadrata, koji na visini od 3 m prelazi u kupolu. Prijelaz je izveden pomoću plitkih trompa. Trompe su toliko plitke, da horizontalni presjek tambura u najdonjem dijelu daje oblik kvadrata zaobljenih uglova. Tambur se postepeno sužava prema gore, dok mu horizontalni presjek na visini od 4,60 daje oblik nešto iskrivljene kružnice. Na toj visini konstruirana je plitka kalota, a granica tambura i kalote ostala je markirana izbočinom. Vertikalni presjek kroz kupolu ima stoga oblik nešto nepravilnog ovoida. S vanjske strane donji dio crkvice ima oblik kubusa, a kupola se sastoji od nešto kosog tambura i krova oblika niskog čunja. Krov je sastavljen od vapnenačkih ploča (škrila). Obod mu je u visini osnovice unutarnje kalote. Uglovi nad trompama su izvana markirani manjim strehama od ploča, koje su okomito na os crkve na istočnoj i zapadnoj fasadi tvorile zabat. Tako je ova izrazito centralna građevina u svom vanjskom izgledu imala tendenciju da bude longitudinalna. Nije isključeno, da je s istočne strane imala apsidu, koja je srušena, kad je sagrađena sakristija.¹³ Kasnije pregradnje su je inače iznakažile. Na fasadnom zidu prema glavnoj lađi otvoren je veliki luk, a dvije trompe s jugoistočne strane pokrivene su do polovine novijim zidom glavnog oltara. Iza glavnog oltara pak, prema sakristiji, konstruiran je mjesto starog zida plitki luk. S vanjske strane na prednji, t. j. sjeverozapadni dio krova najahao je mali krov od ploča. Usprkos svim ovim preinakama daje se lako uočiti njen stari originalni oblik.

Tražeci tipove slične ovoj crkvi upozorit ćemo na crkvu sv. Jurja u Ravanjskoj kod Jesenica.¹⁴ Iako je izdužnijeg oblika, te joj kupola ima elipsoidni oblik, ona ima s Pelegrinom jako mnogo sličnosti u vanjskom izgledu. Također crkva sv. Donata na Krku,¹⁵ ma da složenijeg tlocrta, po zamisli kupole nad kvadratom ima s njim dodirnih točaka.

Nažalost, jedino nas stilska analiza navodi, da crkvu sv. Pelegrina tako raou datiramo (ako baš i ne prihvatimo preranu dataciju Ivekovića). U dosada poznatim dokumentima Sava se spominje tek 1279. godine,¹⁶ a crkva sv. Pelegrina 1300. godine.¹⁷ Također i o daljoj sudbini crkvice ne znamo mnogo.

¹³ To će se moći provjeriti, ako se prokopa pod sakristije.

¹⁴ Lj. Karaman, o. c., slika 13 i tlocrt 20 na tabli I.

¹⁵ Lj. Karaman, o. c., slika 8 i tlocrt 8 na tabli I.

¹⁶ Stampa »Per li patroni de beni nelle ville di Eso, Sauro, Birbigno, e Dragove«, str. 66. »Terrae positae in Insula Magna, videlicet in Sauro«, god. 1279. Naučna biblioteka, Zadar, Miscellanea C 3 b, 10.668. Po »Codex diplomaticus« (X, Zagreb 1912, 299, 341) Sava se prvi put spominje 1337. god. Odatle uzimaju podatke Iveković (o. c., 268) i Strgačić (Neka toponomastička i topografska pitanja Dugog otoka, Starohrvatska Prosvjeta, ser. 3. I, Zagreb 1949, 97).

¹⁷ Citirana štampa, str. 68. God. 1300: »... in Sauro in confinio Ecclesiae S. Pelegrini.« Bianchi (Zara cristiana II, Zadar 1879, 71) donosi, da je najstariji zapis o ovoj crkvi datiran 1393. godinom.

Kod Bianchija nalazimo podatak, da je 1670. godine zadarski nadbiskup Parzago naredio, da se sagradi nova crkva za župsku, pa je tako Pelegrin ostao u funkciji grobišne crkve.¹⁸

CRKVE SV. IVANA I SV. VIKTORA KOD TELAŠĆICE

Za razliku od Pelegrina, crkvice sv. Ivana »in Tilago, in insula Tilagi« pripada u red rijetkih naših spomenika iz ranog Srednjeg vijeka, o kojima se u savremenim dokumentima sačuvalo nešto podataka.

Iz isprave od 1060. godine¹⁹ doznajemo, da ju je dao sagraditi neki Grubina, poklonio je samostanu sv. Krševana u Zadru, a kasnije tražio opet natrag, tako da je Teuzo, poslanik pape Nikole II. intervenirao i riješio spor u korist samostana. Iz isprave datirane 1075. godine, »ea tempestate, qua comes Amicus regem Croatie cepit«,²⁰ doznajemo, da se oko ove crkve vodio spor između samostana i zadarskog biskupa Stjepana, te da je presudom Gerarda, poslanika pape Grgura VII. samostan ostao i dalje njen vlasnik. Pravo samostana na ovu crkvu i njene posjede potvrđeno je također bulama Celestina III. 1195. godine²¹ i Inocenta III. 1204. godine.²² Spominje se još oko 1225. godine²³ i posljednji put 23. VIII. 1305.²⁴

Usprkos tim podacima ova crkvice nije dosada točno ubicirana. Problem njene ubicacije bio je spočetka vezan uz identifikaciju samog »otoka Tilaga«. Tako je Rački, povodeći se za krivim starijim prijepisima nekih isprava, gdje mjesto »Tilagus« piše »Silagus«, identificirao taj otok s današnjim Šilom u Kornatskom otočju.²⁵ Zbog iste pogreške Smičiklas ga vezuje sa Silhom.²⁶ a tako isto isprva i Šišić.²⁷

Zadarski historičar Bianchi²⁸ je pravilno pročitao ime Tilagus i povezao ga sa zaljevom Telašćicom (tal. Porto Telego) na jugoistočnom dijelu Dugog otoka,²⁹ a crkvu sv. Ivana smjestio na Dugi otok. On kaže, da je uz crkvu bio

¹⁸ Kad je dograđena glavna lada i sakristija, ne da se utvrditi. Preslica nad fasadom ima baroknu liniju. Skropionica s gotičkim užetom uzidana kod glavnog ulaza i mali gotički luk uzidan u preslicu ne kazuju mnogo, jer su mogli biti doneseni odnekud izvana. Glavna je lada bila također pokrivena pločama, pa je bez sumnje i krov nad kupolom bio kasnije restauriran.

Krstionica u današnjoj župskoj crkvi sa značajkama rustičnog baroka ima urezana dva natpisa. Glagolski natpis nosi datum 15. I. 1672. i ime župnika-donatora »Domate (don Mate) Vladić«, a natpis latinicom *godischa 1831 bi gori donesena* kazuje, da se krstionica nalazila u crkvi sv. Pelegrina. Župska se crkva nalazi naime u selu na brijegu, koje se u odnosu na crkvu sv. Pelegrina nalazi »gori«.

¹⁹ F. Rački, o. c., 59.

²⁰ F. Rački, o. c., 99; Šišić F., Priručnik izvora hrvatske historije, Zagreb 1914, 263; za točnu dataciju vidi: M. Barada, Dinastičko pitanje u Hrvatskoj XI. stoljeća, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku I. (1932), 185.

²¹ Bianchi, o. c., 509; C. D. II, Z. 1904, 274.

²² C. D. III, Z. 1905, 38.

²³ C. D. III, Z. 1905, 254.

²⁴ C. D. VIII, Z. 1910, 108.

²⁵ F. Rački, o. c., 26, 60, 99.

²⁶ C. D. II, Z. 1904, 483.

²⁷ C. D. III, Z. 1905, 533.

²⁸ C. Bianchi, o. c., 81.

²⁹ Za nazive Dugog otoka u Srednjem vijeku v. A. M. Strgačić, Neka toponomastička i topografska pitanja ... (već citirano).

benediktinski samostan. Vjerojatno ga je na to naveo izraz »cella«, kako se ova crkva i naziva u starijim dvjema ispravama, jer taj izraz označava podjednako i manji samostan i crkvicu. »Cella« sv. Ivana se u kasnijim ispravama Celestina III. i Inocenta III., kao i u ispravama iz 1225. god. i iz 1305. god. naziva »Ecclesia«, a o nekom samostanu se dosada nije našlo nikakva spomena. F. Bulić³⁰ smatra također Tilagus Dugim otokom, a ubikaciju crkve sv. Ivana precizira riječima »na dandanašnjem Stivanjpolju pokraj luke Telego, Telašćica«. U Mašekovu statističkom repertoriju Dalmacije iz 1888. god.³¹ nalazimo spomenut stari naziv za Telego, Telašćicu – »Tilagus«. Brunelli³² također pravilno vezuje Tilagus uz Telašćicu, a »Cellu« sv. Ivana naziva crkvom. Šišić je u »Priručniku« korigirao čitanje imena Silagus u Tilagus, a u »historijskoj karti kraljevstva hrv.-dalmatinskog«, koju je zajedno sa Šišićem složio L. Jelić, u istom djelu nalazimo u Telašćici označeno naselje.³³

Ć. Iveković³⁴ spominje, da se ruševine crkvice sv. Ivana vide »zapadno od luke Telego« i donosi netočan podatak, da je bila porušena »pred nekoliko desetak godina«, da se njenim kamenom podigne crkva sv. Antuna u Polju. Crkva sv. Antuna, koja postoji u Dugopolju udaljenom oko 2½ km od Stivanjeg polja, bila je u skorije vrijeme tek popravljena, dok se spominje još 1641. god.,³⁵ a nije isključeno, da je i dosta starija.

I. Ostojić u svom katalogu benediktinskih samostana³⁶ u vezi sa crkvom sv. Ivana citira Račkoga, Bulića i Ivekovića.

Najtemeljitiše se sa crkvicom sv. Ivana pozabavio u novije vrijeme dr. A. M. Strgačić.³⁷ Pošto je razradio opširnije problematiku Tilagusa, smjestio je crkvu na brdo Citorij (kota 99), koje se kao nastavak Stivanjske gore, proteže na jug Stivanjeg polja³⁸ identificiravši je s ruševinama male crkvice, koja se tu nalazi. Donosi i tlocrt te crkvice, kojoj bi zbog vrlo malih dimenzija stvarno i odgovarao naziv »cella«.

P. Skok se u nedavnoj publikaciji o jadranskim otocima dosta opsežno bavi Tilagusom, te spominje i crkvicu sv. Ivana. Na jednoj priloženoj karti označena je crkva u Stivanjem polju.³⁹

Bulićeva nagađanja o crkvi sv. Ivana »u dandanašnjem Stivanjpolju« i Skokova oznaka na karti, iako se ne temelje na terenskom studiranju, mnogo su točniji od Strgačićeve lokacije crkvice izvan Stivanjeg polja. Crkvicu treba tražiti u samom Stivanjem polju ili Stivanjskoj gori, lokalitetima, koji su sačuvali toponimije u vezi sa sv. Ivanom (sanctus Johannes), a ne na lokalitetu, koji, iako se nalazi u neposrednoj blizini, ima svoje posebno ime: Citorij. Da se

³⁰ F. Bulić, Prinosak poznavanju starina rimske Liburnije, *Bulletino di archeologia e storia dalmata*, IX, Split 1886, 59.

³¹ »Taljer, Telego, Slav. Telašćica, Hafen (Insel Grossa, alt. Tilagus)«. A. Maschek, *Geographisch-statistisches Repertorium der bewohnten Orte in Königreich Dalmatien*, Zadar 1878, 284.

³² V. Brunelli, *Storia della città di Zara*, I, Venezia 1913, 287, 288.

³³ F. Šišić, o. c., 245, 246, 263.

³⁴ Ć. Iveković, o. c., 249.

³⁵ »... 1641 adi 15. febraio ... chiesa di s. Antonio in Dugopoglie«. *Testament Antuna Krajine*, Obiteljski arhiv Petricioli M. III f. 19.

³⁶ I. Ostojić, *Katalog benediktinskih samostana na dalmatinskom primorju*, Split 1941, 22.

³⁷ Vidi bilj. 9.

³⁸ Citorij nije »brdašce na Stivanjem polju«, kako hoće Strgačić (o. c., 327).

³⁹ P. Skok, o. c., 116. karta br. 18.

crkva nalazi u polju, kazuje dokumenat datiran oko 1225. god.⁴⁰ Tu se neki Andrija Petriče obavezuje samostanu sv. Krševana, da će obrađivati zemlju, koja se prostire od crkve blaženog Ivana do »Kapize« (incipiente ab ecclesia beati Johannis usque ad Capisam...). Na krševitom Citoriju nema obradive zemlje, niti je ikada bilo. I zaista u jugoistočnoj polovini Stivanjeg polja, na podnožju brežuljka Mrcinjaka na mjestu zvanom Gruh, koje obiluje nalazima iz rimskih vremena,⁴¹ našli smo veću gomilu kamenja (oko 15 × 7 m) sa vidljivim tragovima zidova u malteru. Naročito je privukao našu pažnju zid na njenu jugoistočnom dijelu, sačuvan u visini od oko 2 m, dug oko 4 m. Na nj se nadovezuje u pravom kutu 1,20 m dug zid, a na ovaj polukružna apsida. Rustična tehnika zidanja i mršavi malter uputili su nas na Srednji vijek. Zahvaljujući pomoći nekolicine omladinaca iz sela Sali uspjeli smo na par mjesta prokrciti ovu gomilu. Tom se prilikom pokazala longitudinalna crkva s nepravilnom polukružnom apsidom. U unutrašnjosti smo našli uz pobočne zidove jake pilastre, koji su sa svake strane podržavali po tri luka, a ovi bez sumnje bačvasti svod, koji je prekrivao lađu. Arhitektura je karakteristična za naše spomenike iz ranog Srednjeg vijeka. Tlocrt nas podsjeća na niz preromaničkih longitudinalnih crkvice iz čitave Dalmacije.⁴² Kako stilske osobine odgovaraju vremenu, kad je Grubina gradio crkvu sv. Ivana (11. stoljeće), a crkva se nalazi u Stivanjem polju, te sličnih ostataka nema u blizini, logično izlazi, da je to t. zv. »Cella sancti Iohannis«.

Nužno se zahtijeva nastavak istraživanja. Unutrašnjost crkve, koja je zatpana gomilom od oko 3 m visine, dat će vjerojatno koji fragment crkvenog namještaja ili barem još koji elemenat za rekonstrukciju građevine. Naročito interesantan je sjeverozapadni zid, koji je na neki neobičan način sastavljen od nekoliko spojenih pilastara. Da li se taj zid srušio, pa je ponovo sagrađen, ili je prvotno tako zamišljen, doznat će se, kad se građevina temeljito istraži. Na priloženom tlocrtu označeni su dijelovi zidova, koje smo mogli utvrditi na prokrcenim mjestima, a pretpostavljeni građevni elementi naznačeni su isprekidanom linijom.

Nakon toga nameće se pitanje, kome je bila posvećena crkvice na Citoriju, koju je Strgačić nazvao crkvom sv. Ivana. Najstariji spomen otoka Tilaga nalazi se u ispravi izdanoj oko 995. god.⁴³ Tu uvala Telašćica dolazi pod imenom »Vallis maior sancti Victoris« i spominju se u njoj neke kuće, dakle naselje. Uz to se naselje pretpostavlja jedna bogomolja prije Grubinine crkve, a kad se već spominje samo ime sv. Viktora, daje se pretpostaviti, da je crkva bila posvećena sv. Viktoru. Potvrdu za ovo mišljenje imamo u već spomenutoj buli pape Celestina III. iz 1195. god. Tekst, kako ga donose Bianchi i Smiči-

⁴⁰ Vidi bilj. 23.

⁴¹ Uopće o arheološkim nalazima u Stivanjem polju vidi: Bulić, o. c., 43 i Strgačić, o. c., 326.

⁴² Odgovara tipu, koji Vasić ubraja u »jednoblodne, orijentalne, svodom pokrivene bazilike sa po tri slepe arkade i polukružnom apsidom« (M. Vasić, Arhitektura i skulptura u Dalmaciji, Beograd 1922, 26 i dalje). Vidi još: F. Radić, Sredovječne crkvice kod Selaca na otoku Braču, Starohrv. prosvj. VI (1901), 34. Isti, Crkvice hrvatsko-romaničkog sloga na Lastovu, Starohrv. prosv. VII (1904), 31. Č. Iveković, Crkva sv. Andrije na otoku Vrgadi ispod Biograda n/m. Narodna starina, svez. 32, Zagreb 1936, 257.

⁴³ Rački, o. c., 25, J. Nagy. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije, Zagreb 1925, facsimile I.

klas,⁴⁴ glasi: »... *ecclesiam sanctorum Iohannis et Victoris Tilagi cum pertinentiis suis*...«. Savremeni prijepis te bule na pergameni nalazi se u Drž. arhivu u Zadru među spisima samostana sv. Krševana pod oznakom »Caps. I, masso A, no 5«. Pregledali smo taj dokumenat. Na mjestu riječi »*ecclesiam*« pergamena je previnuta tako, da su slova gotovo izbrisana. Kako se u popisu crkava, kojih pripadnost samostanu sv. Krševana papa potvrđuje ovom bulom, stalno nabraja po jedna crkva »*ecclesiam*«, Bianchi i Smičiklas su prepisali nečitljivu riječ »*ecclesiam*«. Međutim nas je direktor zadarskog arhiva dr. Antoljak upozorio na još jedan savremeni prijepis iste bule (ozn. Caps. I, masso A, no 7), koji nisu poznavali ni Bianchi ni Smičiklas. Tekst je ovdje bolje sačuvan, tako da se jasno može pročitati ... *ecclesias sanctorum Iohannis et Victoris Tilagi* ...«.

U Tilagu postoje dakle dvije crkve: jedna posvećena sv. Ivanu, druga sv. Viktoru. Kako smo crkvu sv. Ivana postavili u Stivanje polje, per exclusionem izlazi, da je crkvice na Citoriju bila posvećena sv. Viktoru. Ona se nalazi također »u Tilagu«. Ovaj toponim je zahvatao priličan teritorij oko SZ dijela današnje uvale Telašćice, tako da je i današnje Gmajno polje bilo u Tilagu.⁴⁵

Nije isključeno po tome, da toponim Citorij ima da zahvali svoj oblik imenu sv. Viktora u domaćem izgovoru »sveti Vitorij«.

Crkvicu na Citoriju kopao je Strgačić i istražio njenu unutrašnjost: On donosi njen tlocrt dosta netočno i spominje: »Ne nadjoh nikakvih arhitektonskih ulomaka, niti bilo što pažnje vrijedno.«⁴⁶ Mi smo međutim istražili vanjske konture zidova, pa nam je bilo omogućeno izvršiti točnije mjerenje i dati precizniji tlocrt. Crkvice ima tlocrt nepravilnog četverokuta, koji je po zamisli graditelja, čini se, imao biti kvadrat, i nešto nepravilne polukružne apsida. Bila je skromnih dimenzija, tek oko $3,35 \times 3,35$ m. Na fasadu je bio dograđen neki pretprostor. Zidovi te prostorije prizidani u produženju bočnih zidova crkve zaveli su Strgačića tako, da je zid fasade s jedne i druge strane ulaza smatrao »potpornjacima« i mislio, da se crkva nastavlja (»... a ni svršetka crkvice ne mogoh naći«). No ovdje je jasno izražena granica prizidavanja, a prizidani zidovi su za 10 cm uži od zidova crkvice. Propitkujući se kod seljaka, vlasnika okolnih čestica, našli smo nekoliko fragmenata, koji su bez sumnje pripadali oltarnoj pregradi-septumu. Na Citoriju se na pr. nalazi fragment baze septuma (vel. $44 \times 27 \times 24$ cm) s udubinom za usađivanje stupca, a u poljskoj kućici Karinje Roka našli smo dio stupića s kapitelom (vel. $25 \times 15 \times 12$ cm) donesen sa Citorija. To su sigurne indicije, da je crkvice imala septum, pa je mogla bez sumnje postojati već oko 995. god. Njen tlocrt vrlo sličan tlocrtu sv. Pelegrina, to jest kvadrat istih dimenzija (na Citoriju, doduše nešto nepravilan) navodi nas, da postavimo hipotezu, da je i crkvice sv. Viktora imala kupolu na trompama. Kvadrati se obično presvođuju kupolama, a ne bačvastim svodom. Sv. Viktoru je unutarnje lice sjevernog zida uočljivo zakrivljeno. Kad bismo pretpostavili bačvasti svod, bilo bi teško zamisliti konstrukciju na takvoj krivini. Krivina je, mišljenja smo,

⁴⁴ Vidi bilj. 21.

⁴⁵ »... in loco Tilago, sito chiamato Gemaino poglie ...« S. Gunjača, Repertorium actuum domini Antonii de Zandonatis olim publici et iurati notarii Jadre, Starine knj. 42, Zagreb 1950, 264.

⁴⁶ Strgačić, o. c., 328.

izvedena, da se dobije dovoljna širina istočnog pilastra do apside. Takvi jaki pilastri do apside ne bi imali nikakvu drugu funkciju, nego baš da pridrže trompe na uglovima. Način zidanja je vrlo sličan zidanju crkve sv. Ivana, malter skoro identičan. Čini se, da je unutrašnjost bila popločena, jer je pronađen jedan ulomak ploče, koja je s jedne strane bila dljetom rustično izlijevana.

FRAGMENTI NA KOŽENJAKU

Brdo Koženjak, koje se nalazi nekako na pola puta između sela Sali i uvale Telašćice, ima na svom vrhu ostataka arhitekture. Na to je upozorio već Ć. Iveković.⁴⁷ Zidovi se nisu mogli sačuvati izloženi atmosferijama na kamenom vrhu, pa se čitav građevni materijal survao niz strme obronke. Jedva se naziru tragovi recinta, koji je opkoljavao glavicu, i po sredini glavice tragovi jednog zida debljine oko 50 cm. U survanom materijalu na obroncima pronalaze se često fragmenti rimske keramike. Međutim smo nedavno našli tu i tri kamena fragmenta, koji su tipični primjerci ranosrednjovjekovne, bolje preromaničke umjetnosti, a pripadali su nekoj crkvi. Pronađeni impost (vel. $28 \times 22 \times 9,5$ cm) obrađen samo na dvije strane sigurno je bio ugrađen na uglu između apside i crkvene lađe, kao što je običaj kod srednjovjekovnih crkvice. Dotjeran je isključivo dljetom. Ostala dva fragmenta (vel. $32 \times 25 \times 7$ cm i $21 \times 17 \times 7$ cm) imaju jasan preromanički ornament. Pripadaju pločama, valjda plutejima, s ornamentom arkada, koje ukviruju križeve (takav motiv je čest na zadarskim plutejima). Bilo bi malo vjerojatno, da je neko te fragmente donio na obronak jednog tako udaljenog i pustog brda. Na njegovu vrhu je bez sumnje postojala preromanička crkvice. Možda je njoj pripadao spomenuti zid, iako tehnika zidanja pokazuje rimske značajke. Kako je inače čest slučaj, da se ranosrednjovjekovne crkve dižu na rimskim ruševinama, vrlo je vjerojatno, da je i ovdje bio isti slučaj. Arheološki nalazi rimske keramike i preromaničkog crkvenog ukrasa to potvrđuju.

FRAGMENTI KOD ŽUPSKE CRKVE U SALIMA

U dvorištu župske crkve u Salima čuvaju se dva fragmenta s pleternim ukra- som, za koje se na prvi pogled vidi, da su dijelovi istog pluteja. Dimenzije su većeg fragmenta oko $107 \times 28 \times 10$ cm, manjeg $55 \times 43 \times 10$ cm. Ć. Iveković⁴⁸ je poznavao samo manji i donio njegov crtež. Pretpostavio je, da je pripadao nekoj starijoj crkvi, koja se nalazila na mjestu današnje župske. Veći je fragment ranije bio upotrebljen kao mostić na jednom kanalu seoske »lokve«, ⁴⁹ zajedno sa starim nadgrobnim pločama iz župske crkve. Bez sumnje

⁴⁷ Ć. Iveković, Dugi otok i Kornat, 256.

⁴⁸ Ć. Iveković, o. c., 257.

⁴⁹ »Lokva« se nalazi u Saljskom polju. To je zapravo jedna otkrivena zidana cisterna. Ima tlocrt nepravilnog poligona. Uza stijene konstruirano je široko stepenište, koje se poput puževe kućice spušta prema dnu tako, da je omogućen pristup vodi kod bilo kojeg vodostaja. Čini se, da je sagrađena u daljoj prošlosti.

je plutej, kome pripadaju ovi fragmenti, bio sekundarno upotrebljen za nadgrobnu ploču. Da li potječe iz starije crkve, koja je bila na mjestu današnje, ili je pak donesen iz neke udaljenije, koja je imala preromanički namještaj, ne da se kazati sa sigurnošću, s kojom to pretpostavlja Iveković.

»CRKVINA« U ČUHU

Na podnožju brežuljka Sukavca u polju Čuh, koje se nalazi na krajnjem jugoistočnom dijelu Dugog otoka, usred poluotoka, koji sa sjeverne strane zatvara uvalu Telašćicu, nalaze se ruševine male crkvice nazvane od naroda »Crkvina«. Nedostatak imena titulara pokazuje, da je crkva bila već davno porušena. Crkvica je pravilno orijentirana, sastoji se od longitudinalne, nešto nepravilne pravokutne lađe i polukružne apside. Taj jednostavan tlocrt ne kazuje mnogo za dataciju. Takav tip crkvice javlja se kroz čitav Srednji vijek. Tehnika zidanja je slična, malter gotovo identičan s malterom u telaškim crkvicama, ali nedostatak bilo kakvog nalaza fragmenata crkvenog namještaja ne dopušta, da je sa sigurnošću postavimo u preromaniku.

Ipak je »Crkvina« važna, jer potvrđuje postojanje jednog naselja na tom mjestu u Srednjem vijeku. Čuh je kao vrlo pogodno mjesto za naseljavanje (mala visoravan opkoljena brdima u blizini pogodne luke) bio naseljen vjerojatno još u prehistorijsko vrijeme. Na brdu Gominjaku nalaze se dvije velike, valjda nadgrobne gomile, kakve se susreću u našim krajevima. O naselju u kasnoj Antici svjedoči nalaz dječjeg groba sastavljenog od dviju polovina amfora. Naselje u doba Srednjeg vijeka pretpostavlja P. Skok, koji je utvrdio, da je po tom lokalitetu car Konstantin Porfirogenet nazvao Dugi otok *Πιζυχ*.⁵⁰

Da je Konstantinov *Πιζυχ* Dugi otok, prvi je tvrdio Lucius,⁵¹ dok je Rački pogrešno smatrao, da je *Πιζυχ* krivo pisana riječ *Γιζυχ*, koja odgovara Plinijeju nazivu Gissa za današnji otok Iž.⁵² Bulić upada u istu pogrešku kao i Rački, kad tvrdi, da je *Πιζυχ* *Γιζυχ* i da je to naziv za otok Iž, ali ne dopušta, da je Iž Plinijeva Gissa.⁵³ Bianchi⁵⁴ i Mašek⁵⁵ prihvaćaju Luciusa, isto tako i Šišić.⁵⁶

⁵⁰ P. Skok. Prilozi k ispitivanju hrvatskih imena mjesta, Nastavni vjesnik XXIV, 666, bilj. 5. Isti. Kako bizantijski pisci pišu slavenska mjesna i lična imena, Starohrv. prosvj. n. s. I, Zagreb-Knin 1927, 164; Isti. Dolazak Slavena na Mediteran, Split 1934, 223-224. Isti. Slavenstvo i romanstvo, 115. Njegovo mišljenje o srednjovjekovnom naselju uzimamo iz rečenice »Najstarija naselja na otoku bila su upravo na onom dijelu, gdje se ima staviti Konstantinov Pčuh«, ukoliko on ne misli na antika naselja (Slavenstvo i romanstvo, 115).

⁵¹ I. Lucius, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Vindobonae 1758, 48.

⁵² Rački, o. c., 414, bilj. 31.

⁵³ Bulić, o. c., 87.

⁵⁴ Bianchi, o. c., 62.

⁵⁵ »Grossa oder Lunga, slavisch Duga, Dugi otok, Insel s. 147 alt Pisuch P., Insula magna, Insula Longa«, A. Maschek, o. c., 281.

⁵⁶ Šišić, Priručnik, karta; Povijest Hrvata u doba narodnih vladara, Zagreb 1925, 445.

Skok je iznio mišljenje, da je Čuh slavenska riječ, koja se u Konstantinovo vrijeme izgovarala Pčuh, te da je Konstantin transkribirao u *Πιζυχ*. Početno slovo »P« se tokom vremena izgubilo, analogno riječi »pčela« – »čela«. ⁵⁷

Da je Skok u svojim navodima imao pravo, potvrđuju dosada nepublicirani dokumenti iz Drž. arhiva u Zadru. Godine 1491. imamo zabilježeno ime »Piğuh«, ⁵⁸ 1475. god. »Pçuch«. ⁵⁹ 1555. god. »Pzuch«. ⁶⁰ 1689. god. »Zuch«. ⁶¹

Danas u Čuhu ima tek nekoliko čobanskih kućica seljaka iz Sali, ali se u ogradama nazire mnogo tragova primitivnih kućica zidanih bez maltera. Ako te kućice vezemo uz spomenutu Crkvinu, imamo još i više arheoloških argumenata za tezu P. Skoka.

Kao što smo u početku istakli, prava ocjena o iznesenom materijalu moći će se dati u prvom redu, kad se opisani objekti temeljito istraže, a s druge strane se arheološki obrade zadarski otoci i zadarsko zaleđe. Već smo ukazali na sličnost sv. Pelegrina sa sv. Jurjem u Ravanjskoj. U skrajnjoj liniji oni kao najjednostavniji oblici pripadaju u jednu širu grupu preromaničkih crkava, koja je teritorijalno vezana uz našu sjevernu obalu. To su crkve, koje u tlocrtu kombiniraju centralni i longitudinalni oblik, a ističu se kupolom, koja se diže na jednostavnijem ili kompliciranijem tlocrtu. Radi se o trikonhosima sv. Krševana na Krku, sv. Nikole kod Nina, o kombinaciji križa i trobrodne crkve sv. Vida u Zadru i sv. Križa u Ninu, i o neobičnom sv. Donatu na Krku. Dakako da je još prerano govoriti o nekoj određenoj stilskoj grupi, ali činjenica, da su takvi tipovi dosada registrirani u sjev. Dalmaciji, može poslužiti za bazu daljim istraživanjima u tom pravcu.

S druge strane zadovoljni smo, da se jedan arhivski podatak gradnje određene crkve (Cele sv. Ivana) mogao vezati uz jedan objekt, uz određeni tip jedne građevine, pa bi taj podatak mogao imati i opću vrijednost za datiranje sličnih građevina istog tipa.

⁵⁷ Kad Skok misli, da je Pčuh hrvatska riječ, dolazi u kontradikciju sa svojom tvrdnjom, da prije Konstantina Porfirogeneta nije bilo Slavena na otocima. Mišljenja smo, da je Pčuh ipak bio naseljen u doba Konstantina, te da je Konstantin nazvao otok po njemu, kao što se inače u Sred. vijeku Dugi otok nazivao po naseljima (vidi bilj. br. 1, 16, 29).

⁵⁸ 7. II. 1451. »... Chiazbuich de Sale piscator in Piğuh...«, Drž. arhiv u Zadru, spisi zadarskog notara Johannes de Calcina, Busta IV, fasc. 6, str. 30.

⁵⁹ 5. III. 1475 »... in insula Sale in loco vocato Pçuch...« Ibidem, Spisi zadarskog notara P. Dragono, B. III, f. 3/1.

⁶⁰ »... in insula Sale super possessione vocata Pzuch...« Ibid, Spisi zadarskog kneza Francesca Nani 1553–55, str. 231a.

⁶¹ »Adi 27 luglio 1689 in Sale ... campagna 'a Zuch«; Obiteljski arhiv Petricioli M. III, f. 20. Divisione della facolta trà li SSri Soppe, Maroli, Nassi e Glubavaz.

A. Strgačić (Cella ... str. 324) nadovezujući se na Skokovo povezivanje Pčuha s *Πιζυχ*-om i Županićeva mišljenja, da *Πιζυχ* nije slavenska riječ, donosi dosta kompliciranu kombinaciju evolucije *Πιζυχ*-Čuh ovako:

Pizych > P(i)zych > Bzych > Pzych > Pčuh > Bčuh > Čuh, što je, nakon iznesenog arhivskog materijala, posve neosnovano.

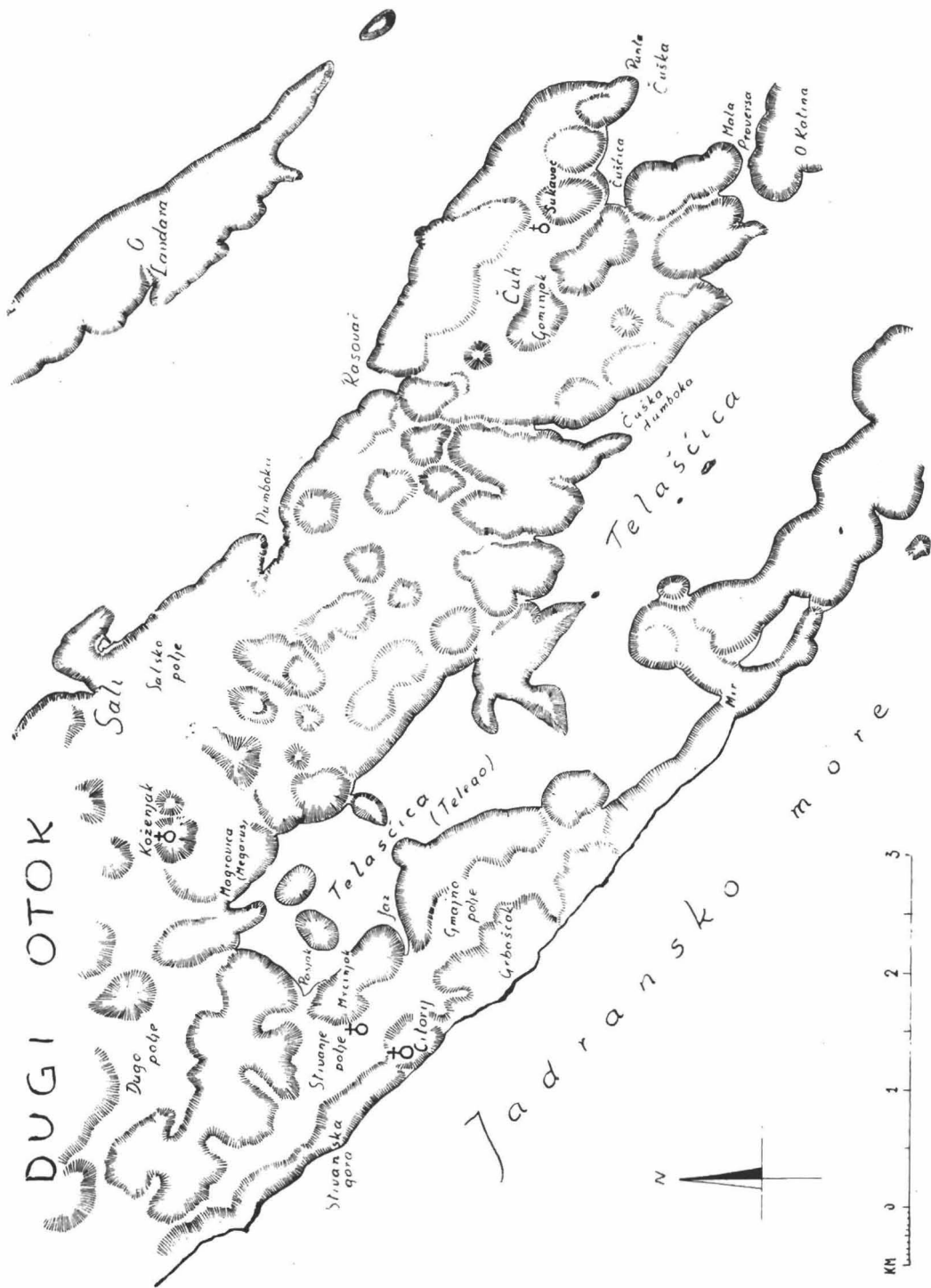
RÉSUMÉ

Comme toutes les îles situées devant Zadar, Dugi otok (Ile longue) n'a pas été suffisamment étudiée jusqu'ici du point de vue archéologique. L'auteur indique quelques emplacements portant des traces visibles d'églises du haut moyen âge. L'église de sv. Pelegrin (Saint-Pèlerin) près de Savar, est une petite construction centrale, de plan carré, avec coupole soutenue par de trompes.

Au fond du golfe de Telašćica, emplacement de la localité de Tilagus du haut moyen âge, se trouvent les vestiges de deux églises, dont une, située sur la colline de Citorij, de plan carré avec abside en demi-cercle, et l'autre, de Stivanje polje, de forme longitudinale, inconnue jusqu'ici. L'opinion prévalait jusqu'ici que l'église de Citorij serait identique avec la »cella Sancti Johannis«, mentionnée dans un document qui remonte à 1060. Cependant, se rapportant à un document de 1225, selon lequel l'église est située près d'une terre cultivable, ainsi qu'à une copie inédite de la bulle du pape Célestin III, où sont mentionnées les églises sv. Ivan et sv. Viktor de Tilag, l'auteur conclut que l'église de Stivanje polje était dédiée à saint Jean et l'église de Citorij à saint Victor.

L'auteur publie aussi des reproductions et donne la description des fragments de plastique préromanique, trouvés sur le Koženjak et dans la cour de l'église paroissiale de Sali, et les vestiges de l'église de Čuh, dont le nom dérive, d'après P. Skok, de *Πιζυζ* ainsi que Constantin le Porphyrogénète avait appelé cette île.

I. Petricioli: Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku

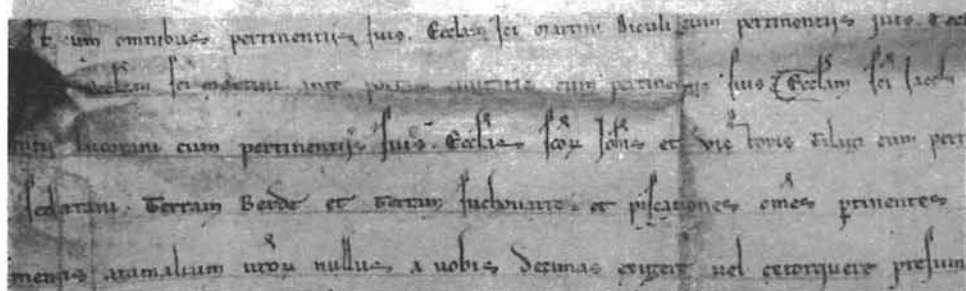
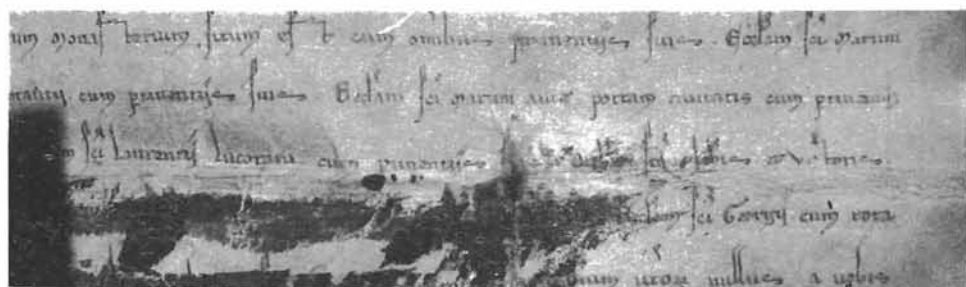

Crkva sv. Pelegrina

Crkva sv. Pelegrina, kupola

1. Petricioli: Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku

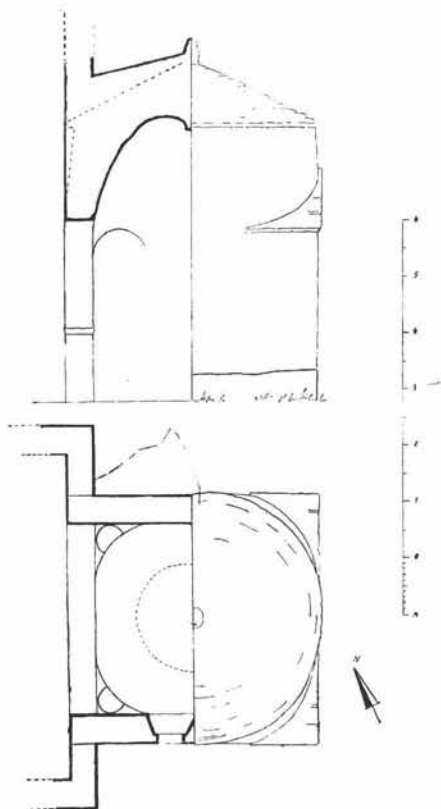
Prijepisi bule Celestina III. u Drž. Arhivu u Zadru (spisi biv. samostana sv. Krševana u Zadru). Gore: inv. oz. Caps. I, masso A, no 5. Dole: Caps. I, masso A, no 7. (strijelicama označena mjesta, gdje se spominju crkve sv. Ivana i sv. Viktora u Tilagu).

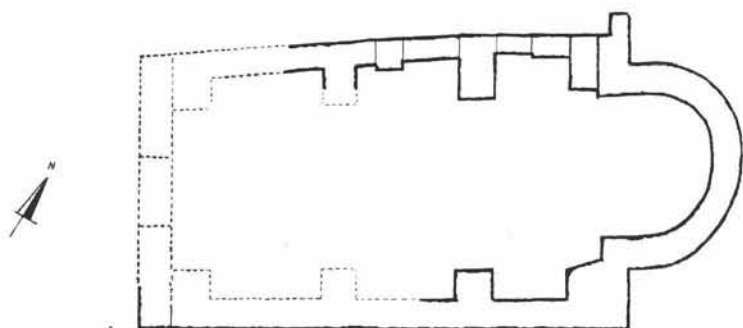
Fragmenti pletera iz dvorišta župske crkve u Salima.

1. Petricioli: Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku

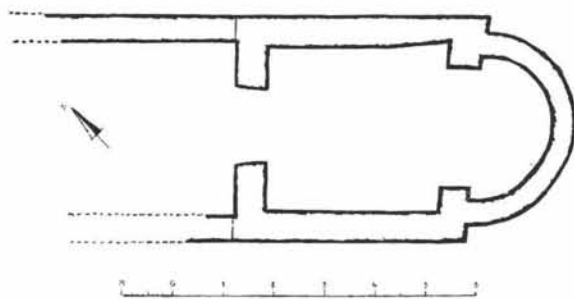

Svetište crkve sv. Pelegrina u Sovru

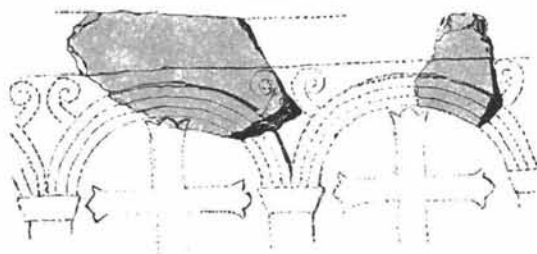

Ruševine crkve u Stivanjem polju

I. Petricioli: Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku

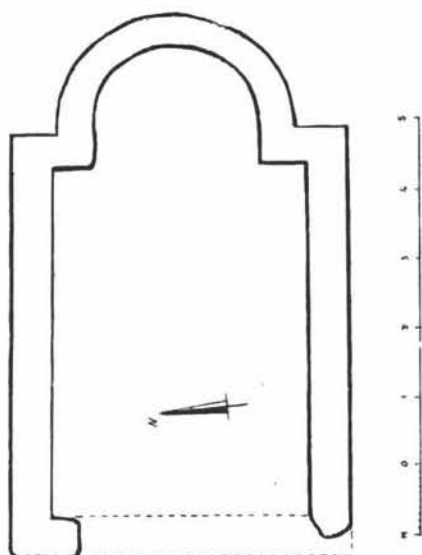

Rušivne crkve na Čitoriju

Fragmenti sa Koženjaka

I. Petricioli: Spomenici iz ranog srednjeg vijeka na Dugom otoku

»Crkvina« u Čuhu